

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БЪЛГАРИЯ ВЪВ ВРЪЗКА С ЛИСАБОНСКАТА СТРАТЕГИЯ НА ЕС

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПЕРЕД БОЛГАРЕЙ В СВЯЗИ С ЛИСАБОНСКОЙ СТРАТЕГИЕЙ ЕВРОСОЮЗА

CHALLENGES TO BULGARIA CONCERNING THE EU LISBON STRATEGY

ст.н.с. д-р ик. н. Рангелова Р.
София, България
Икономически институт на БАН
Секция „Международна икономика“
rangelova@iki.bas.bg

Abstract: The purpose of the article is to outline Bulgaria's place among the other EU member countries concerning the realization of the Lisbon Strategy. As major topics are considered the following: R&D expenditure, including business sector participation, education - its quality and links with the business, "brain drain" and its consequences for the sending country in the case of Bulgaria. As a result a number of statements for discussion are summarized. Finally some concluding remarks are given.

KEYWORDS: R&D EXPENDITURE, LISBON STRATEGY, HUMAN CAPITAL, HIGHLY QUALIFIED LABOUR FORCE, MIGRATION, BRAIN-DRAIN, BUSINESS, PUBLIC POLICY

1. Увод

В условията на преход към пазарна икономика в България от началото на 90-те години на миналия век отношението към науката, образованието и иновационната дейност се обуславяше от силни финансови ограничения. Днес усилията на страните от ЕС, в това число България, са насочени към изграждане на *икономика на знанието*, която се основава върху производството, трансфера, дистрибуцията и използването на знания и информация.

На заседание на Европейския съвет в Лисабон през март 2000 г. беше поставена стратегическа цел пред ЕС – през следващото десетилетие да се превърне в *"най-конкурентно способната и задвижвана от знанието икономика в света"*. Две години по-късно на форум в Барселона като конкретен параметър беше заложено увеличение на разходите за НИРД до 3% от БВП до 2010 г., две трети от които да идват от частния сектор. Тази цел е предизвикана както от относителното изоставане на страните от Европа в сравнение с иновационната дейност в САЩ и Япония, така и от засилващите се процеси на глобализация и предизвикателствата, възникващи във връзка с нея. Затова увеличаването на разходите за наука и образование е основен акцент в страните от ЕС.

Лисабонската стратегия изисква държавите-членки на ЕС да допринасят за ускоряване на растежа на икономиката на общността на основата на новите технологии и по-високо образование.

Целта на статията е да се очертае мястото на България сред другите страни от ЕС, а с това и големите предизвикателства, които стоят пред страната в духа на изискванията, произтичащи от Лисабонската стратегия. В многообразието от фактори и сфери на проявление, в които намират място изискванията на Лисабонската стратегия, вниманието е спряно върху разходите за наука и образование, повишаване на качеството на образованието и връзката му с бизнеса и ролята на емиграцията от страната на висококвалифицирани кадри, които допринасят в най-голяма степен за постигане на стабилен икономически растеж.

2. Лисабонската стратегия на ЕС

Макар и приветствано като необходимо, разширяването на ЕС направи още по-трудно изпълнението на целите от Лисабон в европейски мащаб. Новите държави-членки в основната си част се характеризират с много по-ниски равнища на заетост и производителност и изпълнението на целите, отнасящи се до научноизследователската и развойна дейност (НИРД) от по-ниски стартови позиции, е дори още по-трудно отколкото за ЕС(15), които подписаха Лисабонската стратегия. Данните към 2005 г. показват, че в 27-те страни-

членки на ЕС инвестициите в изследвания и проучвания представляват 1,8% от БВП на Съюза. Според анализ на експерти набелязаните 3% разходи за НИРД в процент към БВП за ЕС биха могли да бъдат постигнати при положение, че през втората половина на десетилетието се реализира средногодишен растеж на БВП от 4.5%, което е непосилно [Kok, 2004], а още повече в условията на сегашната финансова и икономическа криза в света.

Лисабонската стратегия беше преразгледана и рестартирана през 2005 г. Този акт подчерта значението на развитието на човешкия капитал чрез инвестиции и реформи в науката и образованието, в това число ученето през целия живот за подобряване на пригодността за заетост на работната сила.

3. Разходи за наука в България в сравнение със страните от ЕС

Увеличаването на разходите за наука е задължително условие за ускоряване на растежа на производителността на труда. Изследвания като това на Ф. Давери [Daveri, 2003] потвърждават, че разходите, вложени за научноизследователска и развойна дейност (НИРД), генерират до 40% от растежа на производителността на труда и че тези разходи обуславят значително положително развитие в други области на икономиката в зависимост от начина по който са вложени средствата.

След рязко спадане на относителния дял на разходите за наука в БВП на България от 2.64% през 1989 г. на 0.88% през 1994 г. и т.н. от средата на 90-те години на XX век досега е около 0.48%. За ЕС(27) той е около 1.85% и около 1% за други страни от Централна и Източна Европа като Чешката Република, Унгария и др. Държавните разходи за образование в България като дял от БВП намаляват от 6.1% за 1992 г. на 4.0% за 2006 г. и към 2008 г. са по-ниски от 4.3%, което е под средното за страните от ЕС.

Сравнение на България с произволно избрана страна в Европа, например Белгия налага следните констатации. Докато през 1994 г. дялът на разходите за НИРД в БВП в Белгия е около три пъти по-висок от този на България, през 2005 г. е вече близо четири пъти по-голям. Дялът на разходите за висше образование в Белгия е над осем пъти по-голям от този на България.

Неблагоприятна е и структурата на разходите за НИРД в България. По данни на Евростат към 2007 г. близо 62% от тях идват от правителствения сектор при 34.2% средно за страните от ЕС(27), което е близо два пъти по-малко; 44.4% в Унгария, 35.5% в Австрия, и само 24.1% във Финландия. И все пак поради малкия им размер може да се каже, че правителствените

разходи в страната ни на практика не са инвестиции за растеж, а по-скоро разходи за поддържане на минимално операционно равнище на съществуващата държавна НИРД. За ЕС(27) разходите за НИРД, идващи от бизнеса, са над половината от общия им размер (54.5%), в Словения те са над 60.3%, в Чешката Република -54%, а в България те са само 30.6%, т.е. по-малко от една трета. Така се определя близка до обратната пропорция не само на тази в развитите страни, но и между страните нови членки на ЕС. Относителният дял на разходите за НИРД, идващи от чужбина, средно за ЕС(27) са 9% при 19.6% за Литва, 11.7% за Естония, 10.2% за Словакия и 6.5% за България, което е под средния за общността.

Броят на заетите с наука в България намаля драстично през последните две десетилетия, а сред останалите се наблюдава интензивен процес на увеличаване на средната възраст. Оказва се, че при среден брой научни работници на 1000 души в ЕС(15) 5.68 човека, и над десет човека в Швеция, Финландия и други страни, в България техният брой е само 2.62.

Мнозинството от научни работници в ЕС(15) и дори ЕС(27) са заети в бизнес-сектора и сравнително малка част - в правителствения сектор. Бизнес-секторът в България е все още слабо развит. По данни на Евростат за 2005 г. около 60% от научните работници са концентрирани в правителствения сектор, близо 30% - във висшето образование и по-малко от 13% - в бизнес сектора. *С големия си брой научни работници в правителствения сектор на НИРД България е прецедент между разглежданите страни.*

Оказва се, че бизнес-секторът е сравнително слабо наситен с научни работници във всички страни от Централна и Източна Европа (ЦИЕ), намиращи се в преход към пазарна икономика с изключение на Румъния и Чешката Република. Вследствие на слабото търсене от страна на предприятията заетостта на специализирания научен капитал в България в бизнес-сектора е под равнището на средната за ЕС(10), тоест новоприетите в ЕС 12 страни без Кипър и Малта.

В резултат на негативни тенденции привлекателността на специализация в докторски степени на образованието значително спадна. Равнището на новополучени такива степени в България е почти два пъти по-ниско от средното за ЕС(10). В същото време броят на завършилите висше образование в техническите науки остава висок - над средното равнище за ЕС(10) и ЕС(15) и продължава да нараства през последните години. Запазването на интереса към тези специалности е все пак положителен знак за развитието на иновационния потенциал на страната.

Въпреки приоритета, заложен в различни стратегически документи, ЕС изостава значително от САЩ и Япония (без признаци да навакхва) по отношение на проучванията и изследванията в науката, които се финансират от частния сектор. По данни на Евростат за 2007 г. бизнесът финансира 55% от научните изследвания в ЕС, 64% в САЩ, 75% в Япония, докато в България този дял е само около 31%.

4. Образованието – качество и връзки с бизнеса

Икономика и образование трябва взаимно да се стимулират и да си взаимодействат. Тенденцията в България е към влошаване на качеството и конкурентоспособността на образованието, изразяващи се в разминаването между образователната подготовка (квалификацията) на кадрите и изискванията на пазара на труда. За подобряването на качеството му се замислят редица реформи, които обаче поради спонтанния си характер и липса на широка дискусия в обществото не се възприемат и още по-малко дават положителни ефекти.

Практически не съществува връзка между образованието (висше и средно специално) и бизнеса в страната. Слаба е връзката и между науката и бизнеса, която по принцип е продиктувана от пазарната необходимост и практическото приложение на научните изследвания и открития. Проучванията показват, че в наше време 71% от фирмите в България нямат желание за по-постоянно сътрудничество с някакво учебно

заведение [Рангелова, 2007, 3-31]. От гледна точка на бизнеса причините за липса на такава връзка са следните: (а) младите хора излизат от училището и университета зле подготвени за трудова реализация; дори когато дадена фирма инвестира в обучение на персонала си, не може да преодолее празнините в базовото образование; (б) наблюдавания процес на стареене на населението, което не може да се иновира като мислене; (в) действащото трудово законодателство, което затруднява гъвкаво отношение към некачествената работна сила. Бизнесът упреква университетите, че те са заети с работа по стратегически направления и избягват дискусии за неговите нужди. Според университетите българските фирми не са на нужното равнище, за да насърчават качеството на образованието, а и не дават заявка за потребностите си. Все още приоритетите им не са насочени към най-важните качества на човешкия капитал – модерни знания, владеене на чужди езици, способност за работа в екип, компютърни. На практика няма завършил дадена степен на образование, който е готов да бъде нает веднага за определена работа в бизнеса без допълнително обучение и професионална подготовка.

5. Емиграция на висококвалифицирани кадри и развитието на човешкия капитал

Към негативните тенденции на влошаване на качеството на работната сила в България е и силната нагласа сред висшите за специализация и/или реализация в чужбина. Българските младежи са сред най-мобилните в рамките на страните от ЕС. В резултат на това обаче се очертава асиметрия на ефектите от миграцията на високо квалифициран персонал, каквато по принцип се наблюдава при миграция от по-слабо към по-силно развитите страни. Известно е, че тези хора емигрират не само поради по-високото заплащане в приемащата страна, а и защото там намират добри условия за реализация на знанията и уменията си. В приемащите страни такива имигранти допринасят за ефективен растеж, мощни стимули в НИРД, откриване на върхови технологии. Това рефлектира положително в натрупване на знания и ефективно използване на световния запас от човешки капитал. Асиметрията се проявява в отрицателното въздействие, което „изтичането на мозъци” може да има (и най-често има) върху изпращащите страни от гледна точка на загуба на най-ценния потенциал на нацията.

Във връзка с последното въпросите има няколко измерения: (а) по принцип емигрират хора, които не намират реализация в собствената си страна, или става дума за „излишък на мозъци”. Такава невъзможност за реализация на висококвалифицирани специалисти може да произтича и от формиралата се (неблагоприятна) производствена структура в икономиката на страната; (б) разходите за образование на високо квалифицирани кадри може да се окажат в бъдеще оправдани и възвръщаеми, тоест ако емигрантите се завърнат в родината си и развият допълнително натрупания човешки капитал, тяхната емиграция е била полезна за обществото; (в) за съжаление значителна част от квалифицираните специалисти от страните в Централна и Източна Европа, в това число България работят в чужбина не по специалността си, с което губят от квалификацията си, а с това губят както изпращащата, така и приемащата страна; (г) при необходимост от нужната работна сила изпращащата страна е принудена да привлече имигранти и ги обучава, с което се извършва по същество двойно инвестиране в човешки капитал на национално равнище.

5. Резултати и дискусия

- Предизвикателство пред България е не само да увеличи значително средствата за образование и наука, за да 73
- намали изоставането си спрямо средните показатели за ЕС, но и да подобри ефективността на разходите.
- За да се спре продължаващия разлив във финансирането на науката в България в сравнение с другите страни от ЕС, повече от наложително е този процент за

България да се увеличи в най-скоро време до 1 %, след което да продължи плавно да нараства.

➤ Увеличаване на средствата за научни изследвания и иновации следва да се съпровожда с въвеждане на модел на финансиране, стимулиращо конкуренцията и развитието. Това финансиране е необходимо както за фундаментални изследвания в традиционно силни за страната научни направления, така и в областта на авангардни технологии и приложни изследвания, които са значими за страната ни. То предполага промяна в съотношение между институционалното и проектното финансиране на научните изследвания и иновациите в полза на второто.

➤ Пред България стоят предизвикателствата за такива инвестиции в човешки капитал, които да стимулират мотивацията, както от страна на образователните институции, така и от страна на ползвателите на образованието; да увеличават иновативността и конкурентността на българското образование; да са насочени към ефективност в усвояване на средствата за образование. Осъществяването на продуктивна реформа в образователната система и постигането на съответствие между квалификация и търсене на пазара на труда би трябвало да бъдат приоритетни, вместо опитите за привличане на работна сила в България от трети страни. Това би намалило миграционния потенциал сред младите висшисти.

➤ За да противодейства на желанието на младите хора да емигрират, страната ни трябва да използва два основни механизми:

- осигуряване на съответното на квалификацията заплащане;
- създаване на необходимите условия за приложение и развитие на знанията.

6. Заключение

■ Страните в Европа, в нова число България имат още много работа по подобряване на връзките между бизнеса и университетите, финансиране на фирми за започване на дейност по иновации и развитие на човешки капитал, все дейности, в които САЩ има значително по-добри позиции. Разширяването на ЕС(15) с 12 нови държави-членки доведе до още по-голямо разнообразие между страните и промени съвкупността, което е ново предизвикателство. За България тези въпроси стоят още по-остро, защото е страната с най-ниско равнище на БВП, един от най-ниските проценти на разходи за НИРД в БВП, които при това са доста неблагоприятно структурно разпределени между държава, бизнес и висше образование.

■ Разходите за НИРД са твърде ниски в България и заедно с тези в Румъния и най-ниски в сравнение с ЕС(27). Разходите за научни изследвания в индустрията и малките и средни предприятия, в това число частния сектор на България са пренебрежимо малки. Това означава, че на този етап, а и за дълго време в бъдеще (дори при желание и усилия в тази посока) за страната ни възстановяването на предишните позиции ще бъде трудна и непосилна задача, заложена в Лисабонската стратегия. С други думи фактически това означава продължаващо и задълбочаващо се изоставане на страната ни.

■ Не може да бъде обект на избор дали да се дава приоритет на развитие на науката и образованието и иновационната политика, когато това е обективно изискване на законите на общественото развитие. Аргументът, че няма средства е все по-малко убедителен.

■ Създаването на повече възможности за предприемачите и откриването на нови работни места и инвестирането в човешки капитал, което е заложено и в Лисабонската стратегия, има по-голямо значение, отколкото засилването на държавната намеса и усилията да се компенсира частната инициатива.

■ Създаването на съвременни производствени структури в България зависи едновременно от дейността и стратегическите решения на фирмите и от бъдещите приоритети на макроикономическата политика, в това число от

активизирането на иновационната и социалната политика на правителството.

■ Науката и изследванията трябва да бъдат бизнес ориентирани, да имат практическо приложение, за да създават добавена стойност за икономиката. Централното планиране на науката изкривява пазара на научни кадри. В САЩ движещата сила зад изследванията са предприемачите и затова там се създават иновации. Плановите и стратегиите, с които се характеризира науката в ЕС, води до подражание и в по-малка степен до нови открития.

7. Литература:

Р а н г е л о в а, Р. 2007. Разходи за НИРД и икономически растеж - международно сравнение. *Икономически изследвания*, Икономически институт на БАН, № 3: 3-31.

Eurostat. Statistics in focus – Sciences and technology. 2007. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

D a v e r i, F. 2003. *Why is There a Productivity Problem in the EU?* Centre for European Policy Studies, Brussels.

K o k W. 2004. Facing the Challenges - The Lisbon Strategy for Growth and Employment, Report from the High Level Group, November.